

امارت اسلامی افغانستان

وزارت ارشاد، حج و اوقاف

ریاست عمومی ارشاد و انسجام مساجد

موضوع خطابت روز جمعه و تقریر و بیان

تحریر شده که به تمام خطباء مرکز و ولایات

به هر دو زبان ملی کشور (دري و پشتو) ارسال میگردد

۲۶/ربیع الاول/۱۴۴۷ هـ، ق موافق ۲۵/میزان/۱۴۰۴ هـ، ش

عَلَلِ قساوت قلب ها و علاج آن در پرتو قرآن و سنت

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الحمد لله نحمده ونستعينه ونستعديه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد له وليا مرشدا. والصلاة والسلام على المبعوث رحمة للعالمين وعلى آله وصحبه والتابعين وتابعيهم بإحسان إلى يوم الدين، أما بعد: قال الله سبحانه وتعالى: (أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ * اَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ). الحديد: (۱۷)

حاضر محترم وشنودگان گرامی!

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته!

در بدن انسان، یک عضو بسیار مهمی وجود دارد که زندگی حقیقی و معنوی انسان به آن وابسته است، که آنرا قلب (قلب) گفته میشود. زیرا که قلب برای حیات جسمانی انسان بسیار ضروری است، به همان گونه در شریعت اسلامی نیز برای آن مقام ویژه و اهمیت خاصی داده شده است.

در حدیث شریف آمده است که پیامبر علیه السلام فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى أَجْسَادِكُمْ وَلَا إِلَى صُورِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ». (صحیح مسلم ۱۱/۸)

ترجمه: بدون شک خداوند به بدن های شما و به چهره های شما نمی نگرد، بلکه به قلب های شما می نگرد.

همان گونه که قلب به بیماری های ظاهری مانند درد و زخم و امثال آن دچار می شود، همچنین قلب به بیماری های باطنی نیز گرفتار می گردد. در میان این بیماری های درونی، سختی قلب (قساوت قلب) نیز یکی از آنهاست.

وقتی در قلب سختی پیدا شود، قلب فاسد می گردد، و هنگامی که قلب فاسد شد، دیگر اعضای بدن نیز تحت تأثیر فساد قلب قرار می گیرند. چنان که در حدیث شریف آمده است که پیامبر علیه السلام فرمودند: «وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ». (متفق علیه)

ترجمه: در بدن انسان پاره ای از گوشت است (و آن قلب است) که اگر آن درست شود، تمام بدن درست می شود، و اگر فاسد شود، همه بدن فاسد می گردد آگاه باشید که آن قلب است.

در حدیث شریف دیگر آمده است که این قلب‌ها را نیز زنگ می‌زند، همان‌گونه که آهن را زنگ می‌زند: عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَذِهِ الْقُلُوبُ تَصْدَأُ كَمَا يَصْدَأُ الْحَدِيدُ». (حلیة الأولیاء ۱۹۷/۸، شعب الإیمان ۳۵۲/۲، مسند الشهاب القضاعی ۱۹۸/۲)

ترجمه: از عبدالله بن عمر رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: بی گمان این قلب‌ها را همانند آهن زنگ می‌زند، آنگاه که آب به آن برسد.

مقصود از سختی قلب آن است که نرمی، رحمت و مهربانی از قلب برود، و خشوع و ترس از الله جل جلاله از آن برطرف گردد. در نتیجه، چنین قلبی در نماز و هنگام عبادت، حالت خشوع را درک نمی‌کند؛ هنگام تلاوت قرآن کریم، نه اشک از چشمانش جاری می‌شود و نه حالت گریه به خود می‌گیرد.

چنین شخصی خود را از گناهان و امور شبهه‌ناک حفظ نمی‌کند، بر مردم ظلم می‌نماید و بر حقوق آنان تعدی می‌کند. در قلب سخت، جفاکاری و بدبینی نسبت به دیگران وجود دارد و رابطه‌های خویشاوندی را قطع می‌کند.

امام قرطبی رحمه الله در تعریف سختی قلب می‌فرماید: (القسوة: الصلابة والشدّة والییس، وهي عبارة عن خلوها من الإنابة والإذعان لآیات الله تعالى). (تفسیر قرطبی ۴۶۲/۱)

ترجمه: سختی قلب (قلب)، یعنی صلابت و خشکی، و مقصود از سختی قلب آن است که قلب خالی باشد از بازگشت به سوی خداوند متعال و تهی باشد از فروتنی و رجوع به آیات الله.

سختی قلب بیماری‌ای است و از جمله عذاب‌های الهی است که خداوند از آن نکوهش نموده است.

خداوند یهود را به سبب سخت شدن قلب‌هایشان سرزنش کرد، طوریکه فرمود است: (ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً) (سوره بقره: ۷۴)

ترجمه: پس از آن قلب‌های شما سخت شد مانند سنگ یا سخت‌تر از سنگ..

از عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت است که گفت: (فَصَارَتْ قُلُوبُ بَنِي إِسْرَائِيلَ مَعَ طُولِ الْأَمَدِ قَاسِيَةً بَعِيدَةً عَنِ الْمَوْعِظَةِ بَعْدَ مَا شَاهَدُوهُ مِنَ الْآيَاتِ وَالْمُعْجَزَاتِ، فَهِيَ فِي قَسْوَتِهَا كَالْحِجَارَةِ الَّتِي لَا عِلَاجَ لَلِیْنِهَا أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً مِنَ الْحِجَارَةِ). (تفسیر ابن کثیر، ط. العلمية، ۱۹۸/۱)

ترجمه: قلب‌های بنی اسرائیل در گذر زمان سخت و از پند و اندرز دور شد، پس از آنکه نشانه‌ها و معجزات الهی را دیدند؛ و قلب‌هایشان در سختی همچون سنگ‌هایی شد که هیچ درمانی برای نرم شدنشان نیست، بلکه از سنگ هم سخت‌تر گردیدند.

و در آیه‌ی دیگری، الله تعالی می‌فرماید که قلب‌های شما نباید مانند قلب‌های اهل کتاب پیش از شما شود: (وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ) (سوره حدید: ۱۶)

ترجمه: و نباشید مانند آنان که پیش از این کتاب آسمانی به آنان داده شد، و چون روزگار بر آنان به درازا کشید، قلب‌هایشان سخت گردید، و بسیاری از ایشان فاسق اند.

الله تعالی می فرماید که قلب های سخت در برابر خداوند تضرع و زاری نمی کنند: (قُلُوبًا إِذْ جَاءَهُمْ بِأُسْتَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) (سوره انعام، آیه ۴۳)

ترجمه: پس چرا وقتی که سختی و عذاب ما به ایشان آمد زاری نکردند و منقاد نشدند ولیکن حقیقت این است که قلبهای شان سخت شد و شیطان آنچه از اعمال زشت را میکردند در نظر شان مزین ساخت.

الله جل جلاله فرموده است که شیطان وسوسه های خود را در قلب های سخت می اندازد، و صاحبان چنین قلب هایی بدبخت و بی نصیب اند: (لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ) (سوره حج، آیه ۵۳)

ترجمه: تا الله آنچه را که شیطان القا میکند برای کسانی که در قلبهایشان مرض است، سبب فتنه بگرداند و نیز برای آنانیکه قلبهایشان سخت است و یقیناً ظالمان در مخالفت دور از حق اند.

قلب سخت از الله متعال غافل است و از او دوری می جوید. چنین قلبی توان تشخیص حق از باطل را ندارد و هیچ پند و نصیحتی در او اثر نمی کند. همه ی اخلاق ناپسند و عادات های زشت در قلب سخت جمع می شود.

قلب نرم، از بزرگ ترین نعمت های الهی است. به همین جهت، بزرگان دین ما همواره در حفظ نرمی قلب کوشا بودند و از سختی قلب به الله پناه می بردند و به دوستان و شاگردان خود در این زمینه توصیه های ویژه می کردند.

حسن بصری رحمه الله می فرمود: (حادثوا هذه القلوب؛ فإنها سريعة الدثور) (حلیة الأولیاء وطبقات الأصفیاء ۱۴۴/۲)

ترجمه: با این قلب ها سخن بگوئید، زیرا این قلب ها بسیار زود به غفلت دچار می شوند.

یعنی باید از قلب ها مراقبت کرد، نگذارید به غفلت روند، و پیوسته آنها را به یاد خداوند مشغول دارید.

سختی قلب از عذاب های الهی است. حضرت مالک بن دینار رحمه الله فرموده است: (ما ضرب عبد بعقوبة أعظم من قسوة قلب وما غضب الله على قوم إلا نزع الرحمة من قلوبهم) (تفسیر قرطبی ۱۶۱/۱۵)

ترجمه: هیچ بنده ای به عذابی بزرگ تر از سختی قلب گرفتار نشده است، و خداوند بر هیچ قومی غضب نکرد مگر آنکه رحمت را از قلب های آنان بیرون ساخت.

امام ابن حجر الهیثمی میفرماید: سختی قلب آن است که انسان را از اطعام نیازمندان باز دارد، شصت و یکمین گناه کبیره شمرده است. او در این باره حدیثی آورده است که پیامبر علیه السلام به حضرت علی کرم الله وجهه فرمودند: «يَا عَلِيُّ، اَطْلُبُوا الْمَعْرُوفَ مِنْ رَحْمَاءِ أُمَّتِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ، وَلَا تَطْلُبُوهُ مِنَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَيْهِمْ» (المستدرک للحاکم ۳۵۷/۴، الزواجر ۲۲۶/۱)

ترجمه: ای علی! نیکی را از مهربانان امت من بجوئید که در کنار آنان زندگی خواهید کرد، و نیکی را از صاحبان قلب های سخت نخواهید، زیرا لعنت خداوند بر آنان نازل می شود.

نشانه ها و زیان های قلب سخت:

سختی قلب نشانه ها و زیان های فراوانی دارد که برخی از آنها قرارذیل است :

۱- موعظه، نصیحت و آیات قرآن در او هیچ تأثیری ندارد:

شخص سخت‌قلب آیات وعده و وعید را می‌شنود اما در او هیچ اثری نمی‌گذارد؛ نه ترسی در قلبش می‌افتد و نه از تلاوت قرآن بهره می‌برد.

پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم از قلبی که در آن خشوع نباشد به خدا پناه برده و فرموده‌اند: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ) (سنن الترمذی ۵۱۹/۵)

ترجمه: ای خدا! به تو پناه می‌برم از قلبی که در آن خشوع نباشد.

۲- سستی در عبادت‌ها و کارهای نیک:

چنین شخصی یا عبادت‌های فرضی را انجام نمی‌دهد، یا اگر انجام دهد، بدون خشوع و خضوع است. چنان‌که الله متعال می‌فرماید: (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ) (سوره الماعون، آیه ۵)

ترجمه: پس وای بر آن نمازگذارانیکه از نماز خود غافل اند.

امام قتاده رحمه‌الله در تفسیر «ساهون» می‌فرماید: نمازگزاران غافل کسانی‌اند که گاه نماز می‌خوانند و گاه ترک می‌کنند، و در انجام آن هیچ اهمیتی نمی‌دهند. (المحرر الوجیز لابن عطیه ۴۹۶/۵)

۳- قلب‌بستگی بیش از حد به دنیا و ترجیح آن بر آخرت:

چنین اشخاصی همه‌ی همّت خود را صرف دنیا می‌کنند، در نتیجه گرفتار حسد، خودخواهی و بخل می‌شوند.

۴- در قلبشان تعظیم نسبت به الله جل جلاله کم است و چراغ ایمان در سینه‌شان خاموش:

از تجاوز به حدود الهی ناراحت نمی‌شوند، از گناه خشم نمی‌گیرند، معروف را نمی‌شناسند و از منکر دوری نمی‌جویند.

۵- درقلب کسیکه سختی موجود باشد، یک نوعی وحشت، تاریکی و تنگی سینه در آن موجود می‌باشد:

چنین شخصی همیشه در بی‌قراری و اضطراب است و از آرامش قلبی بی‌بهره.

علت‌های سختی قلب:

سختی قلب علت‌های گوناگون دارد که برخی از آنها عبارتند از:

۱- غفلت:

غفلت بیماری بسیار خطرناکی است. هنگامی که برقلب چیره شود و براعضا و جوارح تسلط یابد، سبب بسته شدن همه درهای هدایت می‌گردد. الله تعالی درباره صاحبان قلب‌های غافل به ما خبر داده و فرموده است که آنان همان صاحبان قلب‌های سخت‌اند که قلب‌هایشان نرم نمی‌شود و از پند و نصیحت بهره نمی‌برند؛ با آنکه چشم دارند و ظاهر اشیا را می‌بینند، اما حقیقت آن را در نمی‌یابند؛ گوش دارند، ولی به جای شنیدن حق، باطل را می‌شنوند.

الله تعالی درباره آنان می‌فرماید: (وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ) (سوره اعراف، آیه ۱۷۹)

ترجمه: البته برای دوزخ بسیاری از جن وها و انسانها را آفریدیم که علامت آنها این است: ایشان را قلبها است که به آن حق را نمی‌فهمند و چشم‌هایی است که به آن نمی‌بینند و گوش‌هایی است که به آن سخن حق را نمی‌شنوند اینها مانند چهارپایان‌اند بلکه گمراه‌تر از آنها ایشان غافل‌اند.

یکی دیگر از علت‌های سخت شدن قلب، انجام گناهان و کارهای حرام است. حتی گناه کوچک نیز زمینه‌ای برای گناهان بزرگ‌تر می‌شود و راه را برای جرائم دیگر باز می‌کند. تا آنجا که انسان در گناه غرق می‌شود و پیوسته، بدون احساس خطر، گناه پشت گناه انجام می‌دهد؛ تا به جایی می‌رسد که به گناه عادت می‌کند و ترس از خداوند از قلبش بیرون می‌رود و عظمت الهی در قلبش کم‌نور می‌گردد.

چنان که در حدیث شریف آمده است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءٌ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ سَقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُو قَلْبَهُ، وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ: {كَأَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}» (سنن الترمذی ۴۳۴/۵)

ترجمه: از ابی هریره رضی الله عنه روایت است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: هرگاه بنده مرتکب گناهی شود، در قلبش نقطه‌ای سیاه پدید می‌آید؛ اگر توبه کند و آمرزش بخواهد، قلبش پاک و روشن می‌شود. اما اگر به گناه بازگردد، آن نقطه افزون می‌گردد تا جایی که همه قلب را فراگیرد. و این همان مهری است که خداوند درباره‌اش فرموده است: {كَأَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}.

۳- فراموشی مرگ و سختی‌های آن و غفلت از عذاب قبر:

چه هولناک است مرگ، و چه ترسناک است عذاب قبر! قلب چقدر باید بزرگ و سخت باشد که از هیبت مرگ و قبر غافل گردد! عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكُوعٌ أَوْ عُلبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ، وَيَقُولُ: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكْرَاتٍ». (صحيح بخاری ۱۰۷/۸)

ترجمه: حضرت عایشه رضی الله عنها روایت می‌کند که در هنگام بیماری پیامبر صلی الله علیه وسلم ظرفی از آب در پیش ایشان بود، دست‌های خود را در آب فرو می‌بردند و بر چهره مبارک می‌کشیدند و می‌فرمودند: «لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، به‌راستی مرگ بی‌هوشی‌ها و سختی‌هایی دارد.»

در روایت امام احمد آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم هنگام وفات چنین دعا می‌کردند: «اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى سَكْرَاتِ الْمَوْتِ». (مسند احمد ۴۱۵/۴۰) ترجمه: پروردگارا! مرا بر سختی‌های مرگ یاری فرما.

۴- قلب‌بستگی بیش از حد به دنیا و مشغول شدن به لذت‌های آن:

با آن که دنیا در نظر الله بی ارزش است، به اندازه‌بال مگسی ارزش ندارد، اما قلب‌های سخت به آن وابسته می‌شوند و در پی لذت‌ها و زینت‌های زودگذر آن می‌روند.

الله جل جلاله فرموده است: ((اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وَزِينَتُهُ وَتَفَاخُرُ بَيْنَكُمْ وَتَكَاتُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ [الحديد: ۲۰])

ترجمه: بدانید که زندگانی دنیا چیزی بازی، سرگرمی، زینت، و فخر فروشی در میان تان و افزون طلبی در اموال و اولاد نیست مانند بارانیکه گیاه روئیده آن کشاورزان را به تعجب می‌آورد و سپس خشک می‌شود و آنرا زرد می‌بینی سپس کاه می‌گردد و در آخرت عذاب سخت و هم مغفرت رضامندی از جانب الله است و زندگانی دنیا نیست مگر سبب و وسیله غرور و فریب.

امام عبدالقادر جیلانی رحمه الله در باره دنیا فرموده است: «القلب یصدأ، فإن تداركه صاحبه بما وصف النبي صلى الله عليه وسلم، وإلا انتقل إلى السواد؛ يسودُّ لبُعده عن النور، يسودُّ لحبه الدنيا والتحويز عليها من غير ورع...» (کتاب الزهد، ابن ابی حاتم، ص ۸)

ترجمه: قلب را زنگ می زند؛ اگر انسان آن را با راهی که پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان کرده اند صیقل ندهد، به تیرگی و سیاهی می گراید، زیرا از نور الهی دور می شود. این تیرگی در نتیجه محبت دنیا و گردآوری آن بدون پرهیزکاری است؛ زیرا وقتی عشق دنیا در قلب جای گیرد، ورع و حیای انسان از پروردگارش از میان می رود.

سختی قلب ها یک نوع عذاب از طرف الله تعالی است؛ زیرا وقتی که انسان شکر نعمت های الله تعالی را بجا نیاورد و نعمتهای الله تعالی را سبب گمراهی قرار دهد پس الله تعالی به طور عذاب قلب های آنان را سخت میگرداند. طوریکه الله تعالی در قرآن کریم می فرماید: (فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً) [المائدة: ۱۳]

ترجمه: پس یهود را به خاطر پیمان شکنی شان لعنت کردیم و از رحمت خود دور ساختیم و قلبهایشان را سخت گردانیدیم.

۵- پیروی از خواهشات نفسانی:

پیروی و اطاعت از خواهشات ناپسند و ناروای نفسانی، از علّت های سخت شدن قلب انسان است.

خداوند متعال فرموده است: (أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) سوره جاثیه، آیه (۲۳)

ترجمه: آیا ندیدی آنرا که هوا و هوس خود را معبود خویش گردانیده و الله او را با وجود آگاهی اش گمراه ساخته و برگوش و قلب او مهر نهاده و به چشمش پرده قرار داده است پس چه کسی بعد از الله او را هدایت کند آیا عبرت نمی گیرید.

۶- سخنان زیاد و بی فایده نیز از علّت های سخت شدن قلب است:

در حدیث شریف آمده است: «لَا تَكْثُرِ الْكَلَامَ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْكَلَامِ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ قَسْوَةُ الْقَلْبِ وَإِنَّ أْبَعَدَ النَّاسِ مِنَ اللَّهِ - تَعَالَى - الْقَلْبُ الْقَاسِي» سنن الترمذی (۶۰۷/۴)

ترجمه: زیاد سخن مگویند جز در ذکر خداوند متعال، زیرا سخن گفتن زیاد بدون یاد خدا، موجب سختی قلب است، و بی تردید دورترین مردم از خداوند متعال، قلبی است که سخت شده باشد؛ یعنی صاحب قلب سخت.

درمان سختی قلب ها در قرآن و سنت:

الله تعالی برای هر بیماری ظاهری و باطنی، دارو و درمانی فرستاده است، چنانکه در حدیث شریف آمده است: «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ دَاءٍ إِلَّا وَلَهُ دَوَاءٌ» المسند للشاشی (۱۸۵/۲)

ترجمه: خداوند متعال هیچ بیماری را نازل نکرده مگر اینکه برای آن درمانی قرار داده است.

و در قرآن کریم و سنت نبوی، برای هر نوع بیماری درمان وجود دارد، به ویژه برای بیماری های قلبی.

خداوند متعال فرموده است: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) سوره یونس، آیه (۵۷)

ترجمه: ای مردم جهان! یقیناً برای شما از سوی پروردگارتان پندی آمده است و درشفای برای آنچه در سینه‌هاست، و نیز هدایت و رحمتی است برای کسانی که ایمان آورده اند. عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرموده است: (قال العسل شفاء من كل داء والقرآن شفاء لما في الصدور) بحر العلوم - موافق للمطبوع (۲۸۱/۲)

ترجمه: عسل برای هر بیماری شفاست، و قرآن کریم درمان بیماری‌هایی است که در سینه‌ها (قلب‌ها) وجود دارد. برای سختی قلب، در قرآن کریم و سنت نبوی درمان‌های گوناگون ذکر شده است، که برخی از آنها به شرح ذیل اند:

۱- با خشوع و فروتنی، و با دقت و تدبر، قرآن کریم را تلاوت کردن:

اندیشه در آیات قرآن کریم، تفکر در وعده و وعیدهای آن، اندیشه در اوامر و نواهی آن، و تلاوت قرآن همراه با اشک چشم؛ و اگر اشک نیاید، حالت گریه را به خود گرفتن.

چنانکه پیامبر صلی الله علیه وسلم فرموده است: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ نَزَلَ بِحُزْنٍ فَإِذَا قَرَأْتُمُوهُ فَأَبْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكُوا» السنن الکبری للبیهقی، ط المعارف بالهند (۲۳۱/۱۰) ترجمه: یقیناً این قرآن با اندوه نازل شده است، پس هرگاه آن را تلاوت کردید، گریه کنید؛ و اگر نتوانستید گریه کنید، خود را در حالت گریه قرار دهید.

هرگاه قرآن کریم با خشوع و خضوع، و با دقت و تدبر تلاوت شود، در قلب نرمی ایجاد می‌کند و در قلب، ترس و خشیت از خداوند پدید می‌آورد. الله جل جلاله فرموده است: (اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ) سوره الزمر، آیه (۲۳)

ترجمه: الله بهترین سخن را نازل کرده است، کتابی که آیات آن متشابه (و مشابه به همدیگر) است از شنیدن آن پوست‌های آنانیکه از پروردگارشان می‌ترسند به لرزه می‌افتد باز پوست‌ها و قلب‌هایشان بایاد الله نرم میشود.

و در آیه مبارکه دیگری آمده است: (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) سوره محمد، آیه (۲۴)

ترجمه: آیا در قرآن تدبر نمی‌کنند، یا بر قلب‌هایشان قفل‌هایی نهاده شده است؟

این همان حالت و روش پیامبر خدا صلی الله علیه وسلم و اصحاب گرامی او بود.

در روایتی آمده است: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « أَقْرَأْ عَلَى الْقُرْآنِ ». قَالَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أَنْزَلَ قَالَ « إِنِّي أَشْتَهِي أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي ». فَقَرَأْتُ النِّسَاءَ حَتَّى إِذَا بَلَغْتُ (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) رَفَعْتُ رَأْسِي أَوْ غَمَزَنِي رَجُلٌ إِلَى جَنْبِي فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ دُمُوعَهُ تَسِيلُ. صحيح مسلم (۱۹۵/۲)

ترجمه: عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت می‌کند که پیامبر خدا صلی الله علیه وسلم به من فرمود: برایم قرآن تلاوت کن.

گفتم: ای رسول خدا! آیا من قرآن را برای شما بخوانم در حالی که بر شما نازل شده است؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: من دوست دارم قرآن را از زبان دیگری بشنوم. پس من سوره نساء را تلاوت کردم تا آنجا که به این آیه رسیدم: (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) سپس سر خود را بلند کردم، یا مردی که در کنارم بود به من اشاره کرد، پس سرم را بلند کردم و دیدم که اشک‌های پیامبر خدا صلی الله علیه وسلم جاری است.

در روایتی دیگر آمده است که روزی عبدالله بن عمر رضی الله عنه سوره (المطففين) را می‌خواند. (فَلَمَّا بَلَغَ قَوْلُهُ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ بِكَيِّ نَحِيًّا حَتَّى عَجَزَ عَنْ قِرَاءَةِ مَا بَعْدَهُ) وقتی به این آیه رسید: (يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) آن قدر گریست که از ادامه تلاوت ناتوان شد. تفسیر الرازي (۸۵/۳۱)

۲- زیاد توبه کردن، زیاد ذکر گفتن و زیاد استغفار نمودن:

هیچ چیزی جز یاد خدا، سختی قلب را ذوب نمی‌کند. الله جل جلاله فرموده است: (الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) (سوره الرعد، آیه (۲۸)

ترجمه: آنان که ایمان آوردند و قلب‌هایشان با یاد خدا آرام می‌گیرد؛ آگاه باشید که تنها با یاد خدا قلب‌ها آرام می‌گیرد. مردی نزد حسن بصری رحمه الله آمد و از سختی قلب خود شکایت کرد. حسن بصری رحمه الله به او فرمود: آن را با یاد خدا ذوب کن. روضة المحبین ونزهة المشتاقین: ۱۶۷

۳- شناخت حقیقی خداوند جل جلاله:

شناخت واقعی خداوند متعال نیز سختی قلب را از میان می‌برد.

زیرا کسی که پروردگار خود را به حقیقت بشناسد، قلبش نرم می‌شود و در قلبش خشوع و فروتنی پدید می‌آید و در هر حال از خدا می‌ترسد. کسی که پروردگار و خالق خود را حقیقتاً بشناسد، از فرمان‌ها و نهی‌های الهی سرپیچی نمی‌کند و در جستجوی رضای خداوند است. اما کسی که پروردگار خود را به معنای واقعی نمی‌شناسد، در گناه جرأت می‌یابد و از خداوند شرم نمی‌کند.

۴- مجاهده و مقابله با نفس و محاسبه آن: مجاهده با نفس و محاسبه آن نیز سختی قلب را از بین می‌برد.

زمانی که انسان با نفس خود مبارزه می‌کند و از خواسته‌های ناپسند آن دوری می‌جوید، و هنگامی که مرتکب گناهی می‌شود، نفس خود را سرزنش می‌کند و به کوتاهی‌اش اعتراف می‌کند، در نتیجه قلب او نرم می‌گردد و در قلبش ترس از عذاب خدا پدید می‌آید. به همین قلیل، بزرگان صحابه کرام و دیگر پیشینیان، محاسبه نفس را یکی از مهم‌ترین راه‌های رهایی از گناه می‌دانستند.

امام ترمذی رحمه الله درباره معنای این حدیث (من دان نفسه) می‌نویسد: (ومعنى قوله من دان نفسه يقول حاسب نفسه في الدنيا قبل أن يحاسب يوم القيامة . (ویروی عمر بن الخطاب قال حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسبوا). سنن الترمذی (۶۳۸/۴)

ترجمه: معنای «من دان نفسه» این است که کسی در دنیا نفس خود را محاسبه کند پیش از آنکه در روز قیامت محاسبه شود.

و از عمر بن خطاب رضی الله عنه روایت است که می‌فرمود: «نفس‌های خود را محاسبه کنید پیش از آنکه محاسبه شوید.»

۵- یاد مرگ و زیارت قبرها نیز سختی قلب را از بین می‌برد:

سختی قلب از محبت بیش از حد به دنیا و فراموشی آخرت پدید می‌آید.

وقتی مسلمان مرگ و آخرت را زیاد یاد کند و در جنازه‌ها شرکت نماید، امید است که سختی قلبش برطرف یا کمتر شود. کسی که در قلبش سختی می‌یابد باید به قبرستان برود و حال کسانی را به یاد آورد که زیر خاک خفته‌اند و دست خالی از دنیا رفته‌اند. در حدیث شریف آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «وَأَسْتَأْذِنُهُ فِي أَنْ أَزُورَ قَبْرَهَا فَأَذِنَ لِي فَرُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكِّرُ الْمَوْتَ.»

صحیح مسلم (۶۵/۳) ترجمه: من از پروردگارم اجازه خواستم تا قبر (مادرم) را زیارت کنم، پس به من اجازه داده شد.

شما نیز قبرها را زیارت کنید، زیرا زیارت قبرها مرگ را به یاد می‌آورد.

سعید بن جبیر رحمه الله می‌فرمود: (لو فارق ذكر الموت قلوبنا ساعة لفسدت قلوبنا).

ترجمه: اگر یاد مرگ لحظه‌ای از قلب‌های ما جدا شود، بی‌تردید قلب‌های ما فاسد خواهد شد.

۶- دادن صدقات و خیرات، سختی قلب را از بین می‌برد:

انفاق کردن، کمک به فقیران و نیازمندان، و نوازش کردن سر یتیم، سبب نرمی قلب می‌گردد.

در حدیث شریف آمده است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا شَكَاَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْوَةَ قَلْبِهِ فَقَالَ لَهُ: «إِنْ أَرَدْتَ تَلْيِينَ قَلْبِكَ فَأَطْعِمِ الْمَسْكِينَ وَامْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ». مسند أحمد (۲۱/۱۳)

ترجمه: از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که مردی نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم از سختی قلب خود شکایت کرد.

پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: اگر می‌خواهی قلبت نرم شود، به مسکینان غذا بده و دست محبت بر سر یتیم بکش.

۷- همنشینی با نیکان و صالحان، و حضور در مجالس آنان، سختی قلب را از بین می‌برد:

خداوند متعال به پیامبر محبوبش چنین می‌فرماید: (وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا). سوره كهف، آیه (۲۸)

ترجمه: وبا آنانی که پروردگار خود را صبح وشام یاد میکنند صبر پیشه کن در حالیکه خوشنودی او را می‌خواهند ونباید در طلب زینت زندگانی دنیا چشمانت از آنان دور شود واز کسی اطاعت مکن که قلب او را یاد خود غافل ساخته ایم واز او از هوای نفس خود پیروی کرده وکارش از حدگذشتن و کوتاهی است.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته